

La topografia urbana de Granollers entre els segles x i xvi

Estat de la qüestió i hipòtesi de configuració

Treballs

Josep M. Vila i Carabasa

Ainhoa Pancorbo i Picó

Arqueociència SC SL

Col·laboradors del Servei del Patrimoni

Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona

En el present article presentem una síntesi molt succinta dels principals resultats de l'estudi que sobre l'evolució de la trama urbana de Granollers en època medieval vàrem dur a terme durant l'any 2006. L'Ajuntament, conscient del seu deure de protegir el patrimoni arquitectònic i arqueològic de la ciutat, volia disposar d'una eina que li permetés prendre mesures de protecció del nucli medieval. Per aquest motiu va demanar a la Diputació de Barcelona, a través del seu Servei de Patrimoni Arquitectònic Local, un estudi de topografia arqueològica que aplegués una notícia objectiva i sistemàtica de totes les restes medievals conegudes fins ara, inclosa la muralla, i que intentés definir l'urbanisme d'aquella època a través dels indicis coneguts. L'estudi, elaborat per qui signa el present article, va ser dirigit pels doctors Raquel Lacuesta

i Albert López, del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local, i per Josep Muntal, tècnic de patrimoni històric del Museu de Granollers. També vam comptar amb la col·laboració de la historiadora Cinta Cantarell. Finalment, les planimetries interpretatives de l'evolució històrica de la població van ser encarregades a l'empresa Centum i elaborades per Sacramento Castillo.

Pel que fa als límits del treball, la proposta se centrava en el recinte medieval de la ciutat, entès com l'espai situat dins del perímetre de la muralla construïda a partir de 1366. Cronològicament, l'estudi havia d'abastar l'evolució urbana de la població durant tota l'edat mitjana i fins al final del segle xvi, moment en el qual el creixement de la ciutat s'estengué de manera decidida fora de les muralles medievals. De tota

manera, i en vista de la documentació obtinguda al llarg del procés d'elaboració de l'estudi, es va considerar convenient incloure també una visió general dels processos associats al primer creixement de la ciutat fora muralles, que es desenvolupa fonamentalment al llarg del segle XVI. Fruit d'aquest procés, la ciutat conserva molts edificis i elements arquitectònics fora del nucli antic i que val la pena tenir presents, encara que sigui amb caràcter genèric, ja que també són un element patrimonial per protegir i conservar.

La confecció de l'estudi es va programar a partir de tres nivells d'actuació que s'han desenvolupat de manera paral·lela: estudi de les fonts documentals, sistematització dels resultats de les intervencions arqueològiques i anàlisi d'aquells elements que s'han conservat en els edificis actuals i que permeten obtenir dades sobre l'evolució constructiva del nucli. Cadascun d'aquests estudis proporciona dades valuoses de cara a interpretar les primeres fases de l'evolució urbana de la ciutat de Granollers.

Les fonts documentals han ajudat a conèixer l'estructura interna dels edificis al llarg del període estudiat, a recuperar els noms antics d'alguns carrers o bé la notícia d'altres ja desapareguts i a obtenir dades sobre els usos dels diferents edificis. La sistematització dels resultats de les intervencions arqueològiques que s'ha anat duent a terme a la ciutat, especialment els darrers anys, ha permès conèixer aspectes de la topografia més antiga de la població,

que avui queda amagada per les construccions modernes, i que només pot ser recuperada mitjançant l'excavació arqueològica. Finalment, l'anàlisi dels edificis, sobretot pel que fa a les façanes, ha permès fer una aproximació a la data en què es van construir i determinar, remarcant i valorant aquells que tinguin elements historicopatrimonials destacables, l'evolució urbana de la població.

L'EVOLUCIÓ URBANA DE GRANOLLERS¹

La topografia actual del nucli medieval de Granollers ve determinada en bona part per la configuració del recinte murat d'època baixmedieval. Es tracta d'un perímetre amb uns 800 m de muralla que conforma un hexàgon irregular, descentrat, amb un tram esbiaixat cap al costat occidental. A l'interior d'aquest perímetre les edificacions s'organitzen en funció de sis carrers principals que neixen dels portals de la muralla, cinc d'època baixmedieval i un altre d'obert posteriorment. Aquests carrers corresponen majoritàriament a la confluència de dues vies de comunicació importants ja en època romana i que es mantenen durant l'edat mitjana i fins a l'actualitat. En primer lloc, hi ha un eix nord-sud que uneix Barcelona amb Vic i que correspon als actuals carrers de Barcelona i Santa Elisabet i Corró. Es documenta un segon eix, en aquest cas amb direcció est-oest, que uneix les antigues poblacions romanes de Mataró (*Iluro*) i Caldes de Montbui (*Aquae Calidae*) i que es correspon amb els carrers de

Santa Anna i de Santa Esperança. Finalment, hi ha una tercera via que uneix Granollers amb Girona a través de la Roca i Cardedeu, al voltant de la qual es va formar el burg que va donar lloc al carrer de Sant Roc i al portal de Bell-lloc.

Al centre de la població, on s'entrecreuen tots aquests camins, s'ha conformat un conjunt de places en les quals, històricament, s'han desenvolupat les activitats del mercat setmanal de Granollers. Aquesta zona central va conformar un dels pols de creixement urbanístic de la ciutat durant l'edat mitjana.

Al costat sud-oest del nucli se situa l'església de Sant Esteve, l'entorn de la qual conforma un espai urbanísticament diferenciat, tot i que actualment es troba molt transformat. Això és fruit de la dinàmica interna d'aquest espai, on se situaria el nucli primitiu de la població, al voltant de l'església del segle X, conformant una sagrera.

Finalment, cal tenir presents com a pols de creixement urbanístic de la ciutat, a banda dels ja esmentats, altres zones expansives que es concentren entorn de les principals vies de comunicació: carrers de Barcelona, Corró i Caldes amb tota seguretat, tot i que també és possible que, en menor mesura, es desenvolupessin entorn de la resta de vies fins a crear un nucli més o menys homogeni que va ser protegit primer per una muralla, el 1290, i, a partir de 1366, per un segon recinte, que és el que coneixem avui en dia.

¹ Abreviatures utilitzades:

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó; AGM: Archivo General Militar. Madrid; AHPB: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; AHS: Arxiu Històric de Sabadell; AMGr: Arxiu Municipal de Granollers; BC: Biblioteca de Catalunya.

La ciutat de Granollers, des de la seva fundació, entre els segles IX i X, i pràcticament fins a finals del segle XIX, quan es produeixen els últims treballs de fortificació amb motiu de les darreres carlinades, sempre va comptar amb algun tipus d'estructura de defensa, que va anar canviant al llarg del temps, en funció de l'organització de la població i de les necessitats de cada moment. Com no podia ser d'altra manera, els successius recintes murats de Granollers han tingut una relació molt estreta amb el desenvolupament urbà de la ciutat, envoltant i protegint els espais en què s'havien anat configurant els nuclis primitius, i més endavant van esdevenir el marc vertebrador de la morfologia posterior de la ciutat.

L'ÈPOCA INICIAL (SEGLES IX-XI)

Les evidències arqueològiques reforcen cada cop més la idea que el Vallès en general i Granollers en particular no van patir un despoblament generalitzat com a conseqüència de la conquesta musulmana, primer, ni de la inestabilitat política que va patir la zona fins al final del segle IX, quan en temps de Guifré el Pilós es va portar a terme l'organització i estabilització de la zona central del país. Cada cop és més clara l'existència d'una continuïtat de poblament durant tot el període, i segurament són les estructures de poder les que van patir una certa crisi en aquell moment. La pervivència del poblament al Vallès queda ratificada per la toponímia,

que vincula directament molts indrets altmedievals de la comarca amb els d'època clàssica: Caldes, Llerona, Lliçà o Martorelles.² Tot i que aquest no és el cas de Granollers, on el topònim antic de *Semproniana* no es va mantenir, segurament a causa de la crisi del món urbà en època baiximperial, les excavacions arqueològiques dels darrers anys al pati de la rectoria i a la plaça de l'Església han permès documentar un seguit d'estructures d'època antiga que continuen en funcionament fins a època altmedieval, i confirmen la continuïtat en l'ocupació de l'espai.³ Per la documentació escrita, se sap

que almenys entre el segle IX i la primera meitat del X es formà un primer nucli de població a Granollers, coincidint amb el progressiu enfortiment de l'autoritat dels comtats catalans. En relació amb aquest primitiu poblament tenim referències documentals a partir de l'any 944.⁴ En aquest marc caldria situar la fundació de la primitiva església de Granollers, esmentada per primer cop l'any 972.⁵ Tot i que es desconeix el seu emplaçament exacte, el més probable és que estigués situada en el mateix punt (la part més alta del turó de Sant Esteve) en què es van construir els temples romànic i gòtic.

Ortofotomapa del nucli antic de Granollers. (Fotografia: Servei d'Urbanisme, Ajuntament de Granollers, 2001)

2 VILAGINÉS, 2001: 48.

3 MORENO, 2003: 78; Martín, 2004: 588.

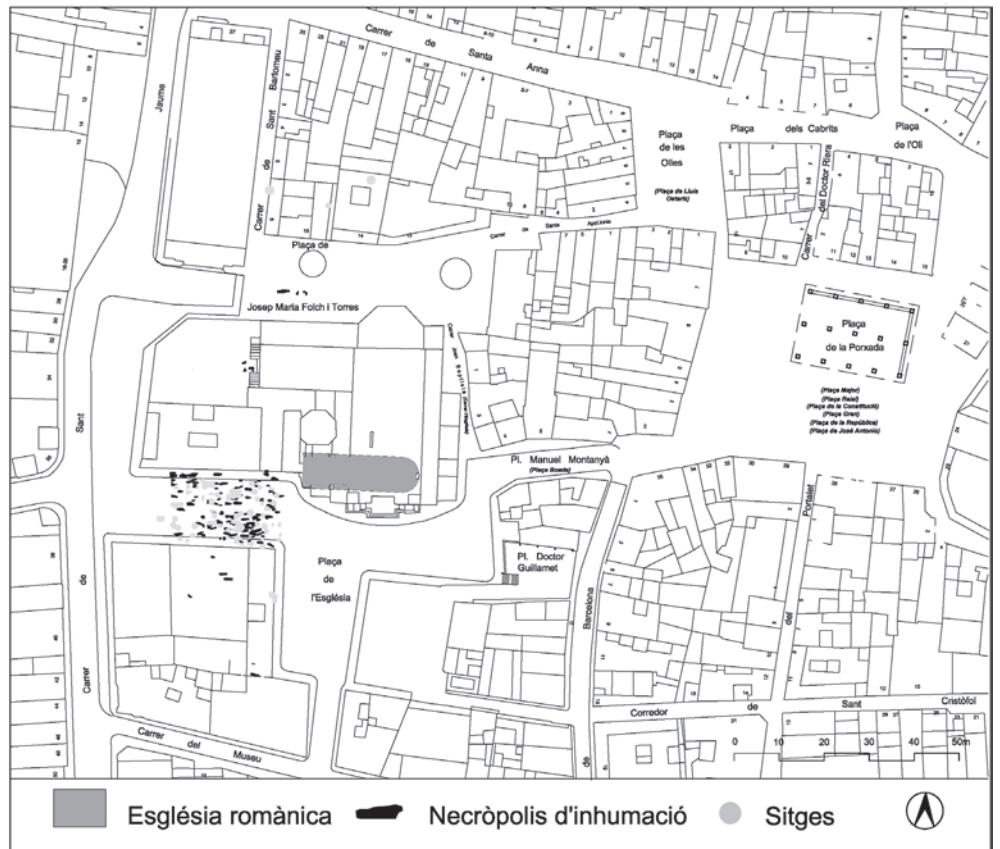
4 RIUS, 1945-47: doc. 22.

5 SUNYOL, 1993.

Aquesta capella va generar al seu entorn una zona de necròpolis, una part de la qual ha estat excavada recentment.⁶ En aquesta intervenció es van identificar, a les zones excavades, un total de 160 enterraments datats entre els segles IX i X-XI. El cementiri estava format successivament per tombes de fossa simple (s. IX), antropomorfes (s. X i principi de l'XI) i caixes de còdols (s. XI). La datació final de la necròpolis s'estableix basant-se en l'aparició, en el mateix espai, d'un sitjar que s'associa amb la sagrera del segle XI. De tota manera, excavacions en altres jaciments han permès demostrar la coexistència d'enterraments i sitges en una mateixa sagrera, per la qual cosa és possible que, en realitat, el període de funcionament de la necròpolis de Granollers s'allargués més del que s'ha dit, almenys durant els primers temps d'utilització del sitjar. La manca d'altres excavacions arqueològiques ha impedit disposar de més informació sobre l'extensió d'aquest cementiri, que sembla que continuava cap al sud, fins i tot més enllà del recinte murat baixmedieval.⁷ Tot i que hi ha molt poca presència de restes arqueològiques corresponents als llocs d'habitació associats a aquest moment cronològic, la necròpolis suposa una evidència, per ella mateixa, de l'existència d'una ocupació relativament important d'aquest espai.

Sembla, per tant, que durant aquest període es va anar conformant una petita població, denominada *locum* o *villa* segons els documents, que

Planta del nucli antic de Granollers amb indicació de les evidències arqueològiques anteriors a l'any 1290. Parcel·lari cadastral de l'Ajuntament de Granollers i dibuix de Sacramento del Castillo (Centum) basat en la documentació extreta de l'Atlas d'Arqueologia Urbana de Granollers.

podia correspondre a un poblament dispers o agrupat prop de l'església o bé una combinació dels dos elements. La historiografia tendeix avui en dia a identificar el mot *villa* que apareix en la documentació dels segles IX i X amb una comunitat pagesa. Es tractaria de l'indret on viuria una petita col·lectivitat amb les seves cases i béns econòmics.⁸ Aquesta *villa* tenia uns límits coneguts i generalment acceptats, ja que la majoria de documents s'hi refereixen com «els

termes del lloc anomenat Granollers» (*in terminis de locum vocitatum Granollarios*)⁹ «o a la vila de Granollers i el seu terme» (*in villa Granollarios vel infra eius terminos*).¹⁰ L'extensió d'aquestes vil·les podia variar, tot i que generalment eren de petites dimensions i es trobaven a curta distància les unes de les altres (entorn de 3,5 km segons els càlculs efectuats per Jaume Vilaginés). Amb el pas del temps algunes es van desenvolupar més i en van absorbir d'altres, coincidint amb el

6 MORENO, 2003.

7 Atles 2004: 109.

8 VILAGINÉS, 2001: 51.

9 RIUS, 1945-47: doc. 302.

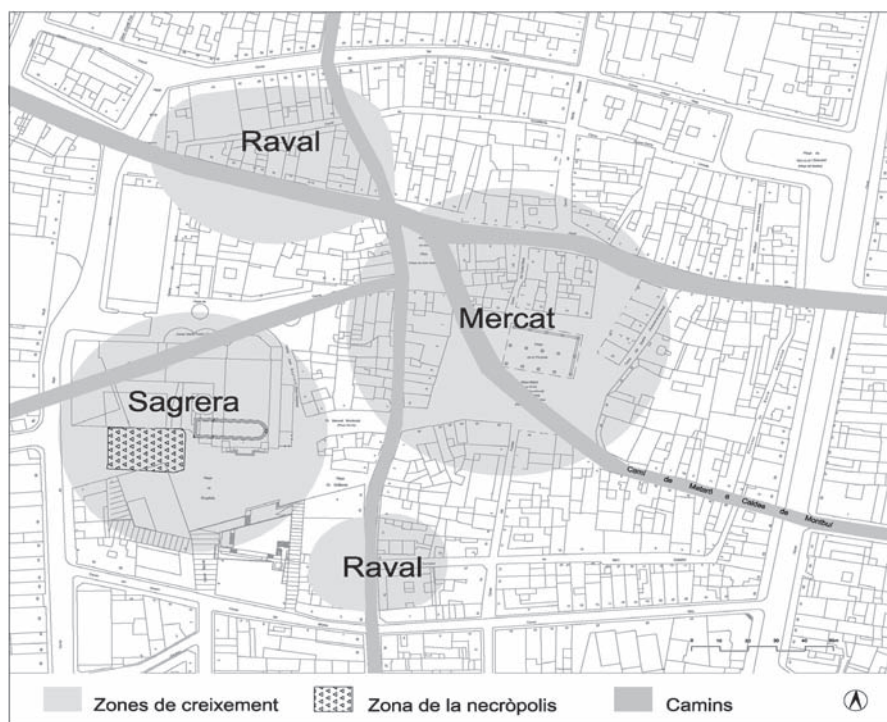
10 RIUS, 1945-47: doc. 382.

procés de parroquialització, que és el que va començar a fixar l'organització del territori d'època feudal, i van conformar una estructura que en molts casos s'ha mantingut gairebé intacta fins a l'actualitat.

No disposem de cap dada sobre l'estructura ni l'entitat del poblament associat a aquest moment cronològic, segurament a causa de la feblesa constructiva dels materials utilitzats. Els estudis realitzats en alguns jaciments arqueològics d'aquesta època parlen de construccions senzilles, fetes amb tècniques poc elaborades. Les cases estarien constituïdes per un sòcol de pedra seca i elevacions de paret fetes amb tàpia, o amb pedra, segons la disponibilitat de cada zona. Les cobertes també varien, des de les més senzilles de brancatges i palla, fins a les de lloses de pedra o els terrats. Al seu entorn se situarien els coberts, corrals i graners, en els quals predominaria la construcció amb materials peribles. Aquests edificis es devien situar de manera aleatòria prop de l'església, a l'entorn del cementiri, però també en punts més allunyats del nucli, prop de les terres de conreu.

EL PRIMER CREIXEMENT (SEGLES XI-XIII)

A banda del nucli original construït a redós de la primitiva església de Sant Esteve, ja des del segle XI, però sobretot al llarg dels segles XI i XIII, es devien anar configurant altres nuclis o burgs, bé a l'entorn de la zona de

Proposta de les zones de creixement del nucli urbà de Granollers a l'època altmedieval. Parcel·lari cadastral de l'Ajuntament de Granollers i dibuix de Sacramento Castillo (Centum) basat en la documentació extreta de l'Atles d'Arqueologia Urbana de Granollers.

mercat, bé a la vora dels principals camins de sortida de la població. D'aquesta època tenim documentats alguns obradors,¹¹ així com les primeres referències concretes a certes activitats del mercat de Granollers, com ara la Sabateria,¹² la Merceria,¹³ o la Carnisseria,¹⁴ que ens parlen d'un espai que urbanísticament havia de començar a definir-se i a tenir un pes important dins del conjunt.

Així doncs, i dins d'un marc territorial més o menys definit, com era la parròquia, es van anar desenvolupant diferents sectors, cadascun

amb unes peculiaritats pròpies. Per una banda, el nucli original, situat a l'entorn del temple parroquial de Sant Esteve, a la part alta del turó, on es va desenvolupar com una sagrera. Fora del nucli, al peu del turó i a tocar de la cruïlla dels camins medievals que travessaven la població o hi arribaven, es va generar un segon nucli, el mercadal, en el qual es va engegar l'activitat mercantil. Finalment, i com a conseqüència del creixement del mercat, van anar formant-se una sèrie de ravals que constituïran el tercer pol de creixement urbà de Granollers en època medieval.

11 ALTURO, 1985: doc. 519.

12 AHPB. Esteve Gilibert Bruniquer. 524/106. fol. 19v (1262, maig, 13).

13 FERNÁNDEZ TRABAL, 1989: doc. 79.

La sagrera (segles xi-xii)

La documentació escrita conservada sobre Granollers evidencia la transformació, cap al segle xi, del primer nucli de població generat a l'entorn de l'església de Sant Esteve en una parròquia primer i, en el marc d'aquesta, en una sagrera. El procés de parroquialització del món rural català, tot i ser un fenomen que s'inicia en els segles ix i x, s'accentua i generalitza durant la feudalització. Al Vallès, aquest procés sembla haver conclòs cap al 1050 i, a partir d'aquell moment, la documentació deixa de referir-se a les diferents localitats amb l'apel·latiu de *villa o locum*, característics del període anterior, per passar a anomenar-les *parròquia*.¹⁵ En el cas de Granollers, el primer esment és de l'any 1074.¹⁶ L'aparició d'aquesta nova denominació és important, ja que evidencia un canvi de concepte i segurament també d'estatut jurídic entre dues entitats diferents: la vila i la parròquia, que comportarà canvis importants en l'organització de la vida comunitària dels seus membres.

No són clars els orígens de la parròquia. Alguns autors hi veuen una iniciativa popular que buscava la protecció de l'església enfront de la creixent violència feudal, mentre que d'altres ho consideren una iniciativa senyorial destinada a millorar el control sobre la població pagesa i, especialment, sobre el seu excedent.¹⁷ Cal tenir present que la parròquia es converteix en la unitat territorial de recaptació del delme, les primícies

i les oblacions, impostos que constituïran una de les principals fonts d'ingressos de l'església i dels senyors feudals en aquest període. De fet, és conegut el procés d'apropiació de les parròquies per part de persones laïques i, en aquest sentit, Granollers apareix com a pertanyent a un tal Gerard Alaman en una llista de parròquies en mans laïques que el bisbe de Barcelona fa confeccionar per al període 1070-1080.¹⁸

L'aparició i difusió de les sagreres és un fenomen gairebé paral·lel al de la parroquialització. S'estableix un marc territorial i jurisdiccional consolidat que va institucionalitzar l'espai protegit de la sagrera, que també es relaciona amb el moviment de la Pau i Treva de Déu.

Sembla probable que l'organització de la sagrera de Granollers estigués relacionada amb la construcció del segon temple de la població, de factura romànica i que s'ha situat cronològicament entre els segles xi i xii. D'aquesta estructura, se'n van trobar restes durant les excavacions fetes entre els anys 1940 i 1942 amb motiu de la construcció de l'església actual. Es tracta d'un edifici d'una sola nau, amb absis semicircular orientat a llevant i la porta d'entrada situada a ponent. Actualment encara es poden veure restes de la façana de ponent, un fragment del portal i l'arrencada de les arquivoltes de la porta. Hi ha constància al Vallès de la constitució de sagreres a l'entorn dels temples que es fundaven o refundaven, com

Portalada de ponent de l'església parroquial de Sant Esteve, coneguda com a portal Petit, abans de la Guerra Civil. (AMGr, Arxiu d'Imatges)

seria el cas de Granollers, entre els segles xi i xii, i esdevenien els centres de l'estructura parroquial.

La primera referència documental de la sagrera de Granollers és del 30 de desembre de 1089, quan Bernat Adalbert defineix al seu germà Guerau Adalbert, entre altres coses, una terra a la sagrera de Granollers per tal que hi faci una casa. Es tracta, per tant, d'una referència clara a l'existència d'una sagrera a l'entorn de Sant Esteve en la qual ja s'estaven construint cases. A partir de la descripció que en fa el document, sembla que aquesta casa era un edifici de planta rectangular, possiblement

14 BC. Arxiu. Pergamins 10-II-3, núm. 10232.

15 VILAGINÉS, 2001: 108.

16 ALTURO, 1985: doc 104.

17 VILAGINÉS, 2001: 109.

18 VILAGINÉS, 2001: 110.

entorn de 3,3 x 6,6 m, que se situaria a l'interior de la sagrera i que rebria el nom de *mansione*.¹⁹ Aquesta denominació indica un lloc d'habitació, una casa d'una certa entitat des del punt de vista constructiu, i a la qual anirien associades altres edificacions destinades a magatzem, corral, tancat per als ramats, etc.

A partir d'aquesta data disposem de diverses referències a la sagrera de Granollers, sobretot entre final del segle XI i principi del XII, en les quals hi ha documentada la presència d'edificis de diferents tipus, especialment cases, que permeten situar la primera configuració urbana de Granollers a l'entorn de l'església de Sant Esteve.

D'aquest sector naixerien alguns camins o carrers que travessarien la sagrera i la comunicarien amb l'exterior. Tenim documentada arqueològicament l'existència d'un carrer d'origen romà, que uniria l'església amb el costat occidental del terme, potser connectant amb el camí medieval que va ser localitzat en les excavacions de can Trullàs. També hi hauria algun carrer perimetral que donaria la volta al turó a mitja alçada i del qual podria ser una resta fossilitzada l'actual carrer de Sant Joan Baptista. A partir d'aquest entramat de carrers i en funció de la topografia del turó, es distribuïrien les diferents cases i altres edificacions que constituïen la sagrera, fetes segurament

amb materials poc consistents que han deixat escasses traces des del punt de vista arqueològic.

D'altra banda, també podria estar en relació amb aquesta sagrera l'origen del carrer de Santa Apol·lònia com a via que unia l'església i l'actual plaça de les Olles, és a dir, la sagrera amb la zona del mercat, que a mitjan segle XI es trobava en funcionament i que ben aviat degué generar al seu entorn el primer raval fora del nucli primigeni.

L'assentament a l'entorn de l'església es continua mantenint actiu des del punt de vista constructiu, i durant els segles XII i XIII es documenten diferents actes que ens parlen d'edificis situats al costat de l'església (*iuxta ecclesiam*) o dins la vila (*intus ipsa villa*).²⁰ Les excavacions arqueològiques del pati de la rectoria i de la plaça de l'Església van posar al descobert algunes estructures associades a aquesta fase.²¹

El règim senyorial que tenia la sagrera és poc conegut. És probable que moltes tinguessin un origen de caràcter popular i que la majoria dels sagrers fossin posseïts per pagesos. Ben aviat es va manifestar un interès senyorial per controlar un espai que sens dubte podia ser una font de rendes important. A nivell general, sabem que la sagrera era sotmesa a l'autoritat parroquial, que si bé originàriament havia estat eclesiàstica, podia haver passat a mans d'algun

senyor laic.²² En el cas del Vallès hi ha exemples de sagreres sota domini del bisbe de Barcelona, com és el cas de la de Corró i altres, com la de Lliçà, que tenia un patró laic, de nom Albert Bernat. Pel que fa a Granollers, a finals del segle XI la parròquia es trobava en mans de Gerard Alaman, tot i que és sabut que en aquesta mateixa època el bisbe de Barcelona enceta un procés de recuperació de drets eclesiàstics usurpats per senyors laics, que sembla que li devien permetre recuperar, almenys en part, el domini sobre Granollers. Aquest fet explicaria que l'any 1252 sigui el bisbe de Barcelona, Arnau de Gurb, qui concedeix una carta de franquesa als seus habitants.²³ També es té constància que el 1080 la jurisdicció del mercat estava dividida en tres parts, dues de les quals corresponien al bisbe de Barcelona.²⁴ Sembla clar, per tant, que una part important de la població, i molt probablement també la sagrera, es trobaven sota la jurisdicció del bisbe, malgrat que, com passa en altres poblacions, el senyoriu i les diferents jurisdiccions canviïn de mans amb relativa freqüència.

El mercat

El mercat de Granollers és sens dubte un dels elements més característics de la població i ha estat considerat des de sempre com una peça central en l'organització de la topografia de la ciutat. La seva creació se situa cap a la darrera del segle X, moment en

19 Una braça equival normalment a 1,6718 m (ALSINA, 1996), tot i que resulta molt arriscat entendre aquesta mesura a totes les èpoques i localitats.

20 VILAGINÉS, 2001: 213.

21 Atles 2004.

22 VILAGINÉS, 2001: 147.

23 FONT, 1969: doc 297.

24 VILAGINÉS, 2001: 202.

el qual es produeix a Catalunya un creixement important de l'activitat econòmica i mercantil que provoca l'aparició de mercats setmanals en moltes poblacions del país, alguns dels quals, com el nostre, han perdurat fins a l'actualitat. Tradicionalment la historiografia ha vinculat aquest mercat amb una organització espontània d'arrels molt antigues que estaria directament vinculada amb l'existència a Granollers d'una cruïlla de camins que afavoriria des de sempre la realització d'intercanvis comercials en aquesta zona.

Ben aviat aquest mercat es convertirà en l'eix central de tota l'activitat comercial que es porta a terme als pobles de la comarca, i el seu influx comença a transcendir, ja en el segle XIII, més enllà del Vallès. El mercat de Granollers es veurà reforçat a partir de 1252 per la carta de franquesa que el bisbe Arnau de Gurb atorga als habitants de la vila²⁵ i posteriorment per una sèrie de privilegis reials que en garantiran la celebració.

Paral·lelament a la consolidació institucional del mercat de Granollers, es produeix la gènesi de l'espai físic en què es desenvolupa l'activitat comercial: el mercadal. La primera

referència documental que l'esmenta de manera específica és del 1074.²⁶ Al llarg del segle XII es fan altres esments al *mercadallo*²⁷ i al *forum*,²⁸ en referència, molt genèrica, a l'espai en què es desenvolupen els intercanvis.

Al començament del segle XIII apareix esmentada per primer cop una activitat de tipus artesanal organitzada, concretament una sabateria.²⁹ De tota manera, no serà fins a la segona meitat del segle que es començaran a esmentar espais diferenciats en funció de les activitats concretes que s'hi desenvolupen. Les més antigues són la sabateria, del 1262,³⁰ i la merceria, del 1278,³¹ mentre que del 1286 és la referència, en una afrontació, a unes *tabulas carnium salsarum*.³²

És precisament aquest document el primer que ens dóna una certa idea de com s'organitzava l'espai del mercat. Es tracta de la venda de dues taules situades al mercat de Granollers que afrontaven per la banda est amb una plaça, pel sud amb un pas estret (*callo*) que les separava d'altres taules, pel nord amb un carrer i per l'oest amb altres taules. Un segon document de compravenda, datat el 1299, ratifica aquest tipus de disposició de les taules.³³

Pel que fa a les característiques d'aquestes taules, la impressió que es treu de la lectura de la documentació és que es tractava d'uns espais perfectament delimitats i subjectes a transmissió patrimonial (compravenda, establiment...), com qualsevol altre bé immoble. Sembla que els senyors eminents de les taules són els senyors del mercat de Granollers, que devien fer els primers establiments a diversos particulars que, posteriorment, van cedir-ne algunes a altres persones. Pel que fa a les dimensions, disposem d'algunes dades a partir de la documentació conservada, encara que posterior al període estudiat en aquest apartat. Així, el 1352 s'estableix una taula de sabateria *tenint de larguesa XI palms y mig canas de Barcelona*,³⁴ que representen 2,23 m.³⁵ Sembla força probable que a l'interior d'aquests espais hi hagués taules construïdes amb obra, que constituïssin punts fixos de venda de determinats productes més enllà dels dies concrets de mercat setmanal.³⁶

Pel que fa a la zona de plaça on se situaven els punts de venda del mercat setmanal, cal distingir-ne dos tipus ben diferenciats. En primer lloc, les parades fetes al mig de les places i

25 FONT, 1969: doc 297.

26 VILAGINÉS, 2001:202.

27 VILAGINÉS, 2001:199.

28 VILAGINÉS, 2001:214.

29 AMADOR, 1998: doc 11.

30 AHPB. Esteve Gilibert Bruniquer. 524/106. fol. 19v.

31 FERNÁNDEZ TRABAL, 1989: doc. 79.

32 BC. Arxiu. Pergamins 10-II-3, núm. 10232.

33 En aquest cas, la taula afronta per l'est amb la plaça (*in foro*), pel sud i pel nord amb un pas entre taules i per l'oest amb la taula d'un particular. AMGr Col·lecció de pergamins. núm. 50.

34 AHPB. Esteve Gilibert Bruniquer. 524/106. fol. 83v.

35 Aquesta conversió s'ha dut a terme prenent com a base la cana de Barcelona de 1,555 m, dividida en 8 pams (ALSINA, 1996).

36 A Sabadell, per exemple, es constata que les taules eren "petites barraques d'obra construïdes sobre peces de terreny que la pabordia va assignar a diversos particulars, atesa la gran activitat comercial que generava el mercat". Mercat 2003: 12.

en les quals es venien diferents productes. No tenim referències de comeren, i aquest mateix fet podria ser indicatiu que es tractava d'un tipus d'element poc regulat que estava en funció del moment i del tipus de producte que es posava a la venda. D'altra banda, hi havia les taules que es col·locaven als carrers, potser sota els porxos, i que sí que tenien una certa regulació, almenys des de mitjan segle xv. El 1452, els jurats de Granollers van determinar, mitjançant unes ordinacions, «que no sia negu de la dita vila qui gos tenir negula taula, sino en sa encontrada, e que la dita taula no puscha haver dample sino tres palms damppla de cana de Barchinona [60 cm aprox.], ço es entes en les carreres publiques, que les dites taules hagen a fregar en la paret, e que no pusquen posar res devant les taules.»³⁷

El 4 de juliol de 1435, Bertran de Vilafranca, lloctinent del batlle general de Catalunya, dóna a Guillem Mateu, sastre, llicència per vendre tota mena de carns (moltó, porc, bou...) en taules de fusta o d'obra situades dins la vila de Granollers.³⁸ Aquest document distingeix, doncs, entre les taules de fusta, que probablement eren mòbils, i les construïdes, que hem d'entendre com a fixes i fetes d'obra.

No tenim notícies sobre com es va organitzar, a partir d'aquest primer mercat, el nucli d'hàbitat que es va generar al seu entorn. Caldria analitzar detingudament quines són

les jurisdiccions que intervenen en cadascun dels espais per poder determinar quin és l'origen exacte de la configuració urbana del centre de la ciutat. Sabem que la jurisdicció superior sobre el mercat de Granollers i els seus espais, almenys carrers, places i zones amb taules, correspon als anomenats «senyors del mercat». Tenim constància que cap al 1080 la jurisdicció del mercat era dividida en tres parts i compartida entre el bisbe (dues parts) i un senyor laic.³⁹ En un document de 1352 s'esmenten com a senyors del mercat, a banda del batlle de Granollers, quatre personatges: un laic i tres eclesiàstics.⁴⁰ Aquesta jurisdicció comprenia l'anomenat *mandamentum et districtum mercatum*, que probablement era la jurisdicció sobre l'espai del mercadal i sobre un radi limitat al seu entorn, ja que en aquell moment el nucli de la població es trobava en bona part a la zona de la sagrera.

La documentació dels segles xi i xii, quan es refereix al mercat de Granollers, esmenta un únic espai en principi unitari que s'anomena indistintament *forum, mercadal* o *alodio mercati*. Aquesta terminologia fa pensar en un espai obert, sotmès a la jurisdicció dels senyors del mercat, al voltant del qual hi havia a lous pertanyents a altres senyors. Serà la interacció entre aquests dos espais el que anirà conformant la futura organització urbana del centre de la ciutat. Sabem, per exemple que el 1185 Pere de Pla dóna a la seva filla Suau unes cases a

la vila de Granollers, amb la reserva d'un obrador que deixa a una altra persona. Aquestes cases afronten per tres costats amb a lous de Santa Maria de Ripoll, mentre que per la banda meridional afronten amb *in alodio merchati*.⁴¹ Per tant, queda clar que en l'entorn del mercat es localitzen propietats que pertanyen a un altre senyor, en aquest cas el monestir de Santa Maria de Ripoll. També la pabordia del mes de desembre de la catedral de Barcelona, els senyors d'Olivet o els Tagamanent disposen de propietats en aquesta zona.

Així doncs, l'espai del mercadal es trobaria rodejat d'alous, progressivament edificats, que devien acollir tallers o botigues dedicades a activitats diverses. Entorn de la plaça es devien establir una sèrie d'artesans i botiguers que mantenien obradors oberts durant tota la setmana. De tota manera, era el dia del mercat setmanal quan l'activitat comercial, i tot allò que portava aparellat, arribava al màxim.

El creixement del mercat va comportar, sobretot a partir del segle xiii, una progressiva especialització dels diferents espais en la venda de determinats productes. Aquest procés estarà a l'origen de la constitució d'espais físicament separats, que en el cas de Granollers prendran la forma de places. Es fa difícil definir de manera precisa el procés d'organització d'aquestes places a partir d'un espai inicial únic, tot i que és possible que

37 *Llibre de ordinacions del consell de la vila de Granollers* (1418-1452), pàg. 74.

38 AMGr. *Llibre de Privilegis*. fol. 78-79.

39 VILAGINÉS, 2001:202.

40 AHPB. Esteve Gilabert Bruniquer. 524/106. fol. 60v-61r.

41 ALTURO, 1985: doc. 519.

estigui en relació amb els camins que creuen la població i potser també amb la progressiva substitució d'algunes taules fixes del mercat per edificacions. Podem pensar, per les referències de què disposem, que l'espai original del mercat estava compost per una zona lliure de construccions, en la qual es desenvoluparia el mercat setmanal, i per una altra en què es localitzarien les taules fixes de carnisseria, merceria, sabateria, draperia o peixateria, entre d'altres, que apareixen esmentades en la documentació ja des del començament del segle XIII.

A banda, caldria situar també en aquest espai algunes primeres construccions de caràcter institucional, com ara la cúria de la vila, que sabem que al començament del segle XIV es trobava situada a la plaça,⁴² la notaria i potser alguna altra edificació relacionada amb l'administració del mercat. També s'hi localitzarien els espais físics destinats al mesuratge de l'oli i el blat fonamentalment. D'altra banda, i a mesura que es desenvolupava la institució municipal, també els edificis que s'hi vinculaven es van anar construint als marges del mercadal.

Paral·lelament, en el perímetre de l'espai del mercadal, es devien instal·lar els primers obradors i cases de menestrals que volien situar els seus establiments a la zona més propera a l'àrea comercial. Posteriorment, en els segles XV i, sobretot XVI, i a mesura que la plaça s'anava

consolidant com a centre econòmic i polític de la ciutat, una part d'aquests primers obradors van ser transformats en casals amb funcions més residencials. És el cas, per exemple, del palau dels Masferrer, construït cap a la primera meitat del segle XVII sobre diverses parcel·les amb un celler i altres cases propietat de la família. Aquestes noves construccions eren posseïdes bé per la noblesa de la comarca, que a partir de la baixa edat mitjana es trasllada a viure a les ciutats, o com a mínim s'hi fa construir un casal, com seria el cas dels Vilatorra, o bé pels membres de les famílies menestrals més benestants de la població (mercaders, burgesos), com la ja esmentada dels Masferrer.

La diferenciació entre aquests dos tipus d'espai: el lliure del mercat setmanal i l'ocupat, ja fos per taules o per edificis, devia conformar una primera organització de la zona del mercat. Sabem que a la banda oriental de l'actual plaça de la Porxada es trobava la plaça del Blat, on es devia localitzar la mesura d'aquest producte i que sabem que estava dividida en tres espais: la plaça superior, la mitjana i la inferior. Entre aquesta plaça i la Major es situaria una zona de taules de carnisseria i peixateria, que tenim documentades almenys des de 1286,⁴³ i quedaria a l'oest de les taules l'espai lliure de la plaça Major, destinat segurament al mercat setmanal.

La tercera plaça important amb què compta el mercat de Granollers és la

plaça de les Olles, que se situa a l'inici del carrer de Santa Anna, és a dir entre el mercadal i el raval que es forma entorn del camí que va cap a Caldes. Sabem per la documentació que, a banda de l'espai buit destinat al mercat setmanal, també s'hi localitzaven algunes taules, fonamentalment de merceria i sabateria, que sembla que se situaven a la banda septentrional, prop del carrer de Caldes, tot i que és probable que n'hi hagués també a la banda occidental. És en aquest punt on trobem un dels exemples de transformació d'una zona de taules del mercat en espai residencial. A través de la documentació conservada, podem veure com, entre 1349 i 1352, Francesc Bruniquer, carnisser, compra tots els drets sobre una sèrie de taules de sabateria que hi havia a tocar de casa seva i de la casa de la seva muller, Saurina. Un cop efectuada la compra, el dia 11 de març de 1352, els senyors del mercat de Granollers li donen llicència perquè ocupi i edifiqui part d'un carrer i l'espai de les taules de sabateria que posseïa a tocar de casa seva.⁴⁴ Així doncs, es comprova com la família Bruniquer va poder ampliar la parcel·la del seu habitatge amb l'absorció d'un terreny que, amb anterioritat, havia estat ocupat per taules del mercat de Granollers i, en part, per la via pública.

No sembla que aquest hagi estat l'únic cas i, tot i l'escassa documentació de què disposem, en tenim un segon exemple, molt més tardà, això sí, situat en una altra banda de la ciutat. En aquest cas, el 1595, Joan

42 AMGr. Llibre de Privilegis. Fols 138-140.

43 El 28 de novembre d'aquest any, Guillem Grua i el seu nebot Guillemó Grua i la seva muller Ermessenda venen a Guillem de Calvons, de Caldes "illas duarum tabulas nostras quem habemus in forum Granolleriarum quod tenemus pro altare Sante Marie de Pulcro loco et eius rectorum. Sicut terminantur ab orientis in platea; a meridie in callo infra tabulas carniarum; a circio in via que inde transit ab occ[ideo] in tabulas tuas". BC. Arxiu. Pergamins 10-II-3, núm. 10232.

44 AHPB. Esteve Gilabert Bruniquer. 524/106. fol. 60v-61r.

de Riembau, ciutadà de Barcelona, domiciliat a Granollers, posseïa part d'una casa, situada a la plaça superior del Blat i que havia estat construïda sobre l'espai que abans havia ocupat una taula del mercat. Aquesta part de casa afrontava per la banda oriental amb la plaça superior del Blat, al sud amb una propietat anteriorment ocupada pel passadís de la taula («ubi olim solebat esse lo call»), a l'oest amb altres cases on també hi havia hagut una taula i al nord amb una propietat on anteriorment hi havia hagut una taula de draperia («honor ubi solebat esse constructa et edificata tabula draperie heredum Petri Simonis»)⁴⁵.

Queda clar, per tant, que el referit propietari havia ajuntat una sèrie de taules de draperia i els passadissos que hi estaven relacionats i les havia convertit en un solar on havia construït una casa, segurament amb permís previ dels senyors del mercat. El fet que els drets sobre aquestes taules i cases ja no pertanyin a les autoritats municipals podria indicar que aquest agrupament es devia haver fet molt temps abans.

En relació amb aquest mateix sistema, cal recordar que, a mitjan segle XVI l'Ajuntament va comprar i enderrocar una casa i unes taules de la plaça Major per tal de millorar la seva estètica, i que és molt probable que l'edifici de la Porxada es construís en part sobre una sèrie de taules de carnisseria i peixateria.

El tercer espai del mercat és el que correspon a les places dels Cabrits i de l'Oli, situades a l'est de la plaça

Reconstrucció hipotètica dels porxos de llevant de la plaça de la Porxada. Sacramento Castillo (Centum), per encàrrec del Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona (SPAL).

de les Olles i que estan vinculades a l'eix que es perfila a la banda nord de la població i que conformen el carrer de Caldes, el tram nord del camí ral cap a Vic i l'actual carrer de Sant Roc, que correspon al camí de Girona. En aquest punt, la configuració de l'espai està més aviat vinculada a la construcció de porxos davant de les cases de la banda nord de les places; això permet guanyar espai per als habitatges sense perdre superfície útil per al mercat en una zona com aquesta ja de per si força estreta. Aquest tipus d'organització ja va ser formulat fa uns anys per Jaume Dantí⁴⁶ i la nostra recerca no ha fet més que ratificar i completar amb nous exemples aquella hipòtesi.

En aquest sentit, tenim documentada a bastament, tant mitjançant la documentació escrita com per les traces arquitectòniques que s'han conservat en els mateixos edificis, la presència de porxos en tota aquesta zona i també al costat oriental de la plaça del Blat.

La referència més antiga que tenim de la construcció d'un porxo davant una casa es remunta al 1312, quan els senyors del mercat de Granollers van donar llicència a Bernat Pons perquè «pugués construir archs o voltes en la plaça del mercat davant les cases de dit Pons que tenia per los hereus de Berenguer de Palou a responsió de 1 sou a la festa de Nadal».⁴⁷ Per tant,

45 ACA. Monacals. Hisenda. núm. 2564.

46 DANTÍ, 2001.

47 AHPB. Esteve Gilbert Bruniquer. 524/106. fol. 48v.

A dalt: reconstrucció hipotètica dels porxos de l'antiga plaça del Blat. (Autora: Sacramento Castillo, Centum), per encàrrec del SPAL.

A baix: la plaça dels Cabrits actualment. Moltes de les cases encara conserven, integrats en la seva fàbrica, elements gòtics i renaixentistes. (Fotografia dels autors, 2005)

molt al començament del segle XIV, si no abans, es comencen a construir aquests porxos davant les cases de la plaça del mercat de Granollers.

Un segon document, de 1349, fa referència a la venda d'uns arcs «ab cases constructes sobre de aquelles» que Albert Prat, prevere, posseïa prop de la plaça d'en Carbó de Granollers, les quals tenia pels senyors del mercat.⁴⁸ També de mitjan segle XIV és un document pel qual els jurats de la vila obliguen el notari Berenguer Simon, que volia construir davant de casa seva, a fer-ho aixecant una arcada i construint la casa a sobre. Així es mantenia com a carrer l'espai de la planta baixa, entre l'arcada i la façana primitiva. Aquest document, força conegut, és especialment interessant, ja que estableix les condicions d'ús de l'espai generat sota el porxo.⁴⁹

Sabem de l'existència de porxos a la banda septentrional de les places de les Olles i dels Cabrits i també al costat oriental de la plaça del Blat, on se situarien, entre d'altres, els abans esmentats del notari Berenguer Simon. D'altra banda, Jordi Pardo, gràcies a diferents observacions fetes en el transcurs d'alguns seguiments d'obres de la zona de la plaça de la Porxada, parla de l'existència d'un porxo perimetral en algun dels trams de la plaça.⁵⁰ Per la nostra part, la recerca sobre el terreny per documentar les arcades i altres elements arquitectònics antics que es coneixen al nucli històric de la ciutat, sembla ratificar la idea que la utilització de porxos es va circumscriure sempre

48 AHPB. Esteve Gilibert Bruniquer. 524/106. fol. 58v.

49 «Item, que sots los dits dos archs aquí de nou construhidors lo dit Berenguer Simon o els seus no puguen ne deguen banch ne taula tenir, ne altre cosa ne ampriu alcú aquí haurà més que una altre persona, ans aquell loch sots los dits dos archs sia empriu de la cosa pública ne encare sots altres archs del dit alberch lo dit Berenguer Simon e els seus no puguen tenir tavles ne banchs ne altre cosa ne ampriu haver més que altre persona, sinó axí com per cartes publiques pugua apparer possessió alguna no contrastant». AMGr. Col·lecció de pergamins, núm. 107.

50 PARDO, J.: «Noves dades sobre l'aspecte antic de la plaça de la Porxada de Granollers». *Granollers Informatiu*, 68 (1990), pàg. 6.

a la zona de les places i segurament només a una part del seu perímetre. Amb les dades de què disposem en el moment present, pensem que es pot descartar l'existència de places completament porxades a la ciutat de Granollers.

Pel que fa a la desaparició dels porxos, segons Jaume Dantí, que ha estudiat també part de la documentació dels segles XVII i XVIII, sembla que majoritàriament es van mantenir en funcionament fins ben entrat el segle XVIII i que va ser cap a finals d'aquesta centúria i durant la següent que es va produir una progressiva privatització de l'antic espai públic sota els porxos, amb un avançament de la línia inferior de la façana, que integrava l'espai a l'interior de les cases.

Els ravals

Al llarg del segle XII, a l'entorn de la zona del mercat, i a banda i banda dels camins que travessaven Granollers, es devien formar una sèrie de ravals que representaran les primeres zones de creixement urbà de la població.

Si bé la major part de la documentació conservada referida al segle XII correspon a edificacions construïdes prop de l'església de Sant Esteve, ja el 1177 hi ha una notícia que parla de cases amb corral («domos cum curtallo») que afronten per la banda nord «in alodio mercati», és a dir a la zona del mercadal i al sud «in via et in bassa».⁵¹ Sembla, per tant, que ja a finals del segle XII hi deuria haver algunes cases construïdes fora de la sagrera, a la banda meridional del mercat, entre aquest i una via que

potser podríem identificar amb el tram final del camí ral de Barcelona o bé amb l'inici de l'actual carrer de Santa Esperança. També a l'entorn d'aquesta via, tot i que sense poder determinar en quin punt, hi ha documentada la presència, el 1170, d'hortos i cases amb corrals.⁵²

La documentació que conservem del segle XIII és molt escassa i està referida gairebé en exclusiva a la zona del mercat, que sens dubte va tenir un fort creixement durant aquesta centúria. El seu desenvolupament justifica que al voltant, seguint els camins que en parteixen, s'anessin establint obradors d'artesans i habitatges de menestrals, les activitats dels quals estaven relacionades amb el funcionament del mercat. La situació dels obradors als camins d'entrada a la població era comercialment estratègica, ja que eren les vies més utilitzades per les persones que anaven i tornaven de mercader. Sabem per la documentació que al segle XII a Granollers hi havia calciners i, probablement, s'hi desenvolupava una incipient indústria de la pell,⁵³ que més endavant tindrà un creixement important. Al segle XIII tenim documentada la presència de teixidors, de flequers, de ferrers i altres artesans. Totes aquestes activitats comportaven l'existència de construccions (basses per als calciners i blanquers, coberts, obradors...), a més dels habitatges dels artesans, que s'anaven edificant a l'espai buit situat al voltant del mercat, a banda i banda dels camins rals. Aquest és l'origen dels ravals que configuren el tercer dels pols de creixement urbà de la població.

Cal tenir present també, a l'hora d'entendre el desenvolupament de la urbanització i construcció de nous espais a l'entorn de la vila, l'acció dels senyors alodials de la zona. Aquests van potenciar, al llarg de tot el període, la parcel·lació d'antigues finques rústiques de la seva propietat situades a banda i banda dels camins, amb l'objectiu d'obtenir millors rendes. A Granollers, les edificacions que envoltaven l'espai del mercat pertanyien a institucions eclesiàstiques: Santa Cecília de Montserrat, Ripoll, la Seu de Barcelona, i també a alguns senyors laics, com ara la casa d'Olivet, la família Tagamanent, etc.

Així doncs, i de manera paral·lela al desenvolupament de les activitats comercials a l'entorn del mercat, aquestes institucions van afavorir la construcció d'habitatges als espais lliures propers per tal d'absorbir la demanda de tots aquests artesans vinculats al mercat i també de pagesos o altres individus que volien instal·lar-s'hi. Aquest procés es degué desenvolupar fonamentalment al llarg del segle XIII, tot i que no en tenim una constància documental clara més enllà d'algunes referències puntuals.

Sabem que al començament del segle XIV tot el tram del camí de Granollers a Caldes situat dins la muralla es trobava parcel·lat i en part construït, seguint un sistema que es repetirà d'aquí endavant en la majoria de noves urbanitzacions de la població. En aquesta zona es localitzen parcel·les allargades i estretes que anaven des del carrer de Caldes fins a la muralla. A la part del davant d'aquests

51 ALTURO, 1985: doc. 476.

52 VILAGINÉS, 2001: 217.

53 AMGr. *Llibre de Privilegis*. fol. 138-140.

patís, la que dona al camí ral, pel qual arribaven i sortien les persones que anaven al mercat, se situava la casa i l'obrador obert al carrer. A la banda posterior quedava una zona sense edificar que s'utilitzava com a hort, cobert o, si era el cas, com a espai per a l'activitat artesanal dels posseïdors de la parcel·la (basses, magatzems, zones d'assecat...). Els senyors acostumen a cedir la possessió d'aquestes parcel·les pel sistema d'establiment, que els garantia unes rendes importants, derivades tant de l'entrada que es pagava en el moment de fer el contracte, com dels censos anuals que es percebien i dels drets que es podien derivar d'establiments posteriors si, per exemple, es pretenia construir totalment o parcialment a la zona d'hort. Al mateix temps, els establerts obtenien el control sobre una parcel·la que podien posar en ús i posteriorment establir a una tercera persona en condicions profitoses. Aquest és un sistema utilitzat ja en el segle XIII per algunes famílies de menestrals importants de Granollers, com ara els Bruniquer, que van rebre establiments de nombroses parcel·les del carrer de Caldes per part de diversos senyors alodials.

Desconexem el grau de desenvolupament dels diferents ravals, però és clar que a finals del segle XIII, quan es construeix el primer recinte fortificat de la ciutat, s'inclouen dins el perímetre murat no solament la sagrera i el mercat sinó també una sèrie d'espais situats al voltant del camí ral que anava de Granollers a Caldes i també del camí entre Barcelona i Vic al nord

i al sud del mercat, així com un espai d'extensió indeterminada, a l'est del mercadal. Tot sembla indicar que en aquests espais existien burgs o ravals que calia integrar també en el nucli protegit de la població.

LA PRIMERA MURALLA (SEGLES XIII-XIV)

Les referències més antigues a l'existència d'un recinte emmurallat que protegís la població de Granollers es remunten a l'any 1291, quan Pere Marquès, senyor del castell de la Roca, va comprar el senyoriu de la vila i va fer concessió a la Universitat de Granollers de la quantitat de 10.000 sous per tal que s'utilitzessin en la construcció de murs de defensa de la població. No sembla, per tant, que amb anterioritat a aquest moment hi hagués un recinte defensiu entorn de la població, més enllà de la relativa protecció que el tancament posterior dels edificis devia proporcionar a la zona de la sagrera. Amb posterioritat a aquest moment, disposem d'algunes referències escadusseres que ens parlen d'aquest recinte.

Per una banda, el 1316, en el document de presa de possessió de la vila de Granollers per part del procurador reial, s'esmenta el portal de Barcelona, davant del qual es formalitza l'acte de transmissió de la possessió de la ciutat al nou senyor.⁵⁴ Per altra banda, el novembre de 1321, Pere Font i la seva muller estableixen una terra situada fora del portal dit de les Hortes,⁵⁵ que sens dubte estaria

associat a aquesta primitiva muralla. De 1331 és l'establiment d'un pati per edificar-hi cases situat al carrer de Caldes, que afronta per la banda nord amb la muralla.⁵⁶ L'any següent es fa establiment d'una peça de terra situada sobre el portal de Caldes. Aquesta propietat afrontava pel sud «en la muralla de dita vila y part en lo camí públic y real que va a Caldes».⁵⁷

Es fa difícil precisar el perímetre exacte que tancava aquest primer recinte murat. Sabem que existien almenys tres portals: el de Barcelona, el de Caldes i el de les Hortes. Els dos primers presumiblement eren al mateix punt que els seus corresponents de la muralla construïda a finals del segle XIV. També es desprèn de la documentació coneguda que, almenys en el tram més occidental del carrer de Caldes, la primera muralla devia seguir un traçat força similar al de l'actual. Pel que fa al portal de les Hortes, cal pensar que es podria situar a la banda occidental de la trama urbana, que ha estat una zona d'hortes fins a èpoques relativament recents. D'altra banda, hi ha documentació dels segles XII i XIII que fa esment de les hortes de Granollers com un espai important des del punt de vista econòmic per al conjunt de la població.⁵⁸ Això justificaria l'existència d'un camí que hi conduís i també d'un portal que permetés accedir-hi.

Un element que sembla indicatiu de l'existència d'un portal al costat oest de la muralla és l'existència d'un camí antic, anomenat de la Riera i que

54 AMGr. *Llibre de Privilegis*. fol. 138-140.

55 AHPB. 524/106 fol 16r.

56 AHPB. 524/106 fol 26r..

57 AHPB. 524/106. fol. 54v-55r.

58 VILAGINÉS, 2001: 219.

correspon a una via baixmedieval documentada arqueològicament en la intervenció realitzada a Can Trullàs. Aquest camí podria lligar amb unes estructures aparegudes en el transcurs de la intervenció arqueològica duta a terme al pati de la rectoria, a tocar de la muralla, i que en el seu moment van ser interpretades com un carrer d'època medieval i moderna.

A banda d'això, hi ha una referència indirecta a l'existència, el 1331, del portal de Bell-lloc.⁵⁹ Caldria, de tota manera, confirmar-la ja que, si fos certa, implicaria l'existència d'aquest portal ja en el primer recinte murat de la població.

Sembla lògic pensar, per tant, que aquest primer recinte coincidiria més o menys amb l'actual, almenys en el terç més occidental del traçat. D'altra banda, hi ha el document de 1316 pel qual Francesc Marquès fa transmissió al procurador reial de la possessió de la vila, i un cop fet el lliurament de les claus davant del portal de Barcelona el procurador senyorial porta el representant del Rei a la plaça de la vila, on hi ha la cúria i on tenen lloc els judicis.⁶⁰ Cal pensar que aquest espai es trobava a l'interior del recinte murat, per la qual cosa sembla que es confirma la teoria que el recinte primitiu coincidia en bona part amb el baixmedieval. L'única zona en la qual és possible que el traçat dels dos recintes fos substancialment diferent és a la banda oriental, on podria ser que la muralla del segle XIII estigués més enretirada que la baixmedieval, que hauria pogut recollir els burgs que poguessin haver nascut al voltant

dels camins que comunicaven Granollers amb Mataró i Girona. Si això és així no es pot descartar que aquest primer recinte tingués també cinc o sis portals, un obert a cada camí de sortida, més el portal de les Hortes, si és que aquest no coincideix amb cap dels posteriors.

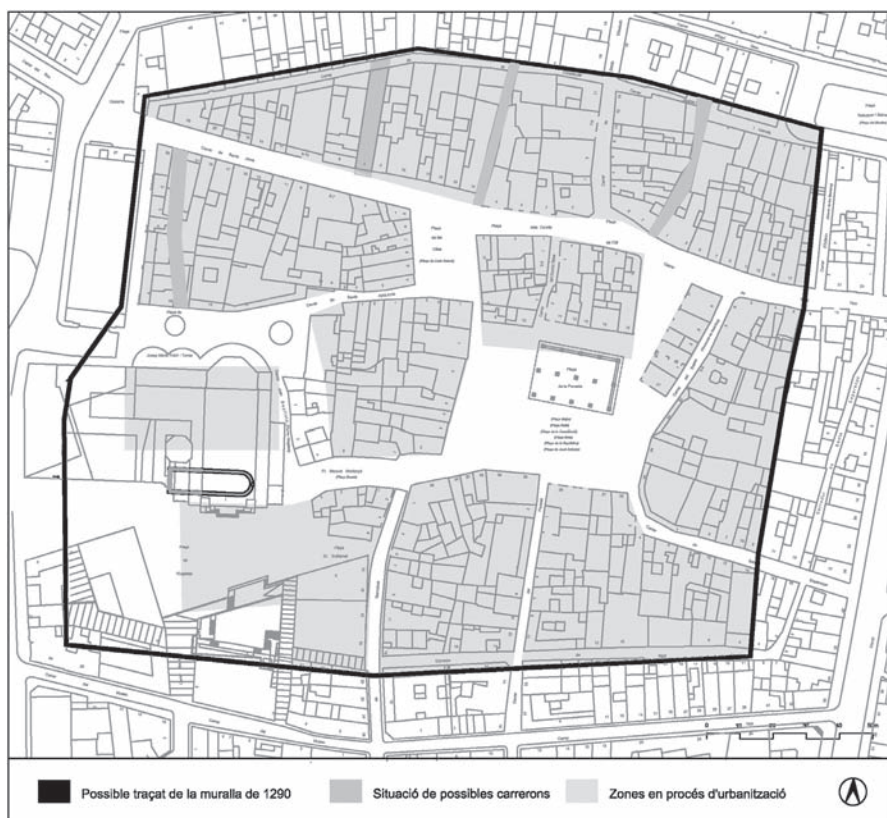
A aquest primer recinte defensiu, és possible que corresponguin els trams localitzats en el decurs de les excavacions arqueològiques dutes a terme a la Rectoria, a ponent i a migdia de la plaça de l'Església i en alguns trams dels panys que s'observen al carrer de la Constància i al carrer de Sant Cristòfol. Un estudi acurat dels edificis i, si escau, del subsòl als carrers de Sant Roc i Santa Esperança, podria

permetre detectar el tancament oriental de la muralla del segle XIII, si és que realment es trobava més enretirada que la que es va construir un segle més tard.

EL RECINTE BAIXMEDIEVAL

El traçat defensiu que ha perdurat fins a l'actualitat, fossilitzat en la trama urbana de Granollers, correspon a l'època baixmedieval i configura un recinte en el qual la centralitat de la població correspon al mercat, en detriment de l'església i la sagrera, que se situen en un dels extrems de la ciutat i que en aquell moment havien perdut bona part del seu pes específic.

Hipòtesi de les zones de creixement urbà entre els anys 1290 i 1366, on es representa també el traçat de la muralla de 1290. (La documentació de base és la cartografia del parcel·lari cadastral facilitada per l'Ajuntament de Granollers, modificada per Sacramento Castillo, Centum.)

59 ESTRADA, 1984: 116.

60 AMGr. Llibre de Privilegis. fol. 138-140.

Aquest nou recinte va ser bastit a partir de l'any 1366, moment en el qual l'infant Joan, governador general de Catalunya, va concedir un privilegi que permetia i fomentava la construcció dels murs, valls, corredors i torres de fortificació que havien de protegir la vila de Granollers. L'allargament de les obres va fer que el 1373, Pere III el Cerimoniós confirmés i ampliés el privilegi atorgat amb anterioritat, amb la finalitat de poder acabar les obres, que es van perllongar fins a l'any 1376.

El resultat d'aquests treballs és un recinte murat de planta hexagonal irregular amb un perímetre de prop de 816 m que tanca un espai de gairebé 39.000 m². Les excavacions arqueològiques i l'estudi dels trams visibles encara a dia d'avui, han permès resseguir-ne una part relativament important del traçat, tot i que molt alterada per nombroses reformes posteriors. Pel que fa als trams dels quals no queda cap vestigi a la vista i no han estat objecte d'excavacions arqueològiques, la disposició urbanística actual ha permès deduir-ne el traçat complet a partir dels corredors o *corredossos*⁶¹ que resseguien la muralla per la banda interior del recinte. Així, sabem que l'amplada dels murs oscil·la entre 0,90 m i 1,20 m i que la seva alçada és de 5 m des de la banqueta de fonamentació. La muralla era capçada amb merlets, dels quals encara se'n conserven dos al carrer de Sant Cristòfol i dos més al carreró de la Constància. Presenta un parament fet amb filades regulars de còdols de pedra lleugerament desbastats i lligats amb morter de calç.

Tradicionalment s'ha dit que, d'acord amb la documentació escrita, la muralla de Granollers estava flanquejada per onze torres. Tanmateix, la revisió de la documentació ha permès documentar-ne almenys tretze,⁶² tot i que sembla molt probable que n'hi hagués encara més.

Si tractem de situar les torres que apareixen esmentades a la documentació, observem que es troben en espais molt concrets del recinte, sense abastar la totalitat del perímetre, fet que sembla indicar de manera clara que hi havia altres torres que no apareixen citades. Sabem, per diferents documents, que n'hi havia d'associades almenys a tres portals: Caldes, Portalet i Corró, tot i que hem de pensar que, probablement, n'hi hauria també a tocar dels altres tres. En el tram sud-oest de la muralla en tenim localitzades almenys quatre més: en primer lloc, la del Portalet; una altra, més a l'oest, a la qual els documents es refereixen com la torre entre el Portalet i el portal de Barcelona. A continuació tindriem la que s'esmenta com a situada darrere «l'adoberia d'en Ginebreda» i que va ser localitzada l'any 2005.⁶³ Finalment, n'hi hauria una altra, excavada en el transcurs de la intervenció del solar de Càritas i que podria correspondre a la que, segons la documentació, se situaria darrere del cementiri. Així doncs, en un tram de muralla d'entorn de 100 m es localitzen amb certesa quatre torres, a banda de la possible torre situada al portal de Barcelona, fet que reforça encara més la idea que el nombre total d'aquestes estructures

Extrem de ponent del carrer de la Constància, on encara s'observen trams de la muralla integrats en els immobles actuals. (Fotografia: autors, 2005)

és molt superior a les 11 que surten esmentades habitualment en la historiografia.

D'altra banda, si mesurem el tram de muralla situat entre les dues torres documentades arqueològicament a la zona meridional, veiem que la distància entre les estructures és de 28 m aproximadament. Sabem per la historiografia que en els casos en què els projectes de fortificació de l'època indiquen la distància a què s'han de situar les torres, aquesta sol ser de 30 a 50 m, per la qual cosa el cas de Granollers entraria dins les mesures habituals. Així doncs, si prenem com a mòdul de distància entre

61 Així s'anomenen popularment a Granollers i al Vallès Oriental, ja que trobem el mateix nom a Caldes de Montbui. D'ara en endavant seguirem emprant aquesta nomenclatura.

62 AMGr. Economia, segles XV-XVI, clavaris.

63 González. 2007.

torres aquesta mesura i l'apliquem a la totalitat del perímetre, en resulta un llenç de muralla flanquejat per un total de 24 bestorres.

Per tots aquests motius pensem que cal considerar que, en realitat, la muralla de Granollers tenia un mínim de tretze torres i un màxim de 24, tot i que entenem que aquest darrer nombre s'ha de considerar com el més probable. Pel que fa a la forma, sembla clar que, en termes generals, es tracta d'estructures de planta quadrada, tot i que coneixem l'existència d'algunes de rodones. Així, en un document datat el 1532, en el qual s'esmenten els sectors del fossat d'on s'extrauran fems per vendre, apareix el tram «del portal de Corró fins a la tore rodona».⁶⁴ Més endavant, el 1775, en un llevador de censos del Marquès de Barberà s'esmenta una pallissa o celler situat prop de la torre rodona.⁶⁵ Finalment, quan el 1836 es redacta, per ordre del capità general de Catalunya, un informe sobre les defenses de Granollers, es diu que la muralla de la població era «de mamposteria almenado con pequeños torreones circulares y cuadrados».⁶⁶ Aquesta referència podria fer pensar que el nombre de torres circulars era més alt del que es pensava originàriament, tot i que les referències són molt poques.

El projecte defensiu de la muralla baixmedieval va incloure un fossat que corria paral·lel a la línia de muralla. A les excavacions arqueològiques fetes a Can Pedrals, al pati de la Rectoria i, més recentment, a can Ginebreda, se n'ha pogut identifi-

car el perfil complet. Els resultats obtinguts d'aquests treballs palesen que es tractava d'un vall excavat al substrat geològic, de prop de 7 m d'amplada des de la línia de la muralla, paral·lel a aquesta tot i que lleugerament esbiaixat, i amb una fondària d'entre 2,5 i 3 m.

A l'entorn del vall se situava el revall o contravall, que era un fossat de reforç, de menors dimensions, situat

davant del principal, segons un sistema de fortificació molt habitual a partir de mitjan segle XIV. També en aquest moment, i com a mesura de reforç del basament del mur, es generalitza a Catalunya la construcció de talussos a la base de les muralles. A Granollers, però, no se n'ha detectat la presència en cap dels trams estudiats, tot i que podria ser que hagués estat desmuntat en el moment de construir els edificis adossats al mur,

Bestorre documentada a l'altura de l'adoberia d'en Ginebreda en el decurs de les excavacions arqueològiques dutes a terme l'any 2005. (Fotografia: autors, 2005)

64 AMGr. Economia, segles XV-XVI. Clavaris.

65 AMGr. Clavari. Llevador de Granollers, Corrodevall, Corrodemunt y altres paratges en lo Vallès. Caixa 1103.

66 AHM. Colección General de Documentos: 3-2-10-16.

en el segle XVII, per tal d'obtenir una superfície uniforme a tot el solar. Hi ha, això sí, una referència no gaire clara, en una ordinació municipal de 1418 en la qual es prohibeix cavar (hem d'entendre extreure terra) «en lo vall ne en la mota de aquell, lo qual se te ab lo mur».⁶⁷ Aquesta expressió podria referir-se a l'escarpa o talús de la muralla, que podria ser, en aquest cas, de terra.

Sabem per la historiografia que, a partir de mitjan segle XIV, per motius defensius, es deixa davant dels valls de les ciutats un espai lliure d'edificacions d'entre 15 i 60 m, que en el cas de Granollers correspondria a una zona d'eres que, almenys en part, estaven establertes a particulars. Pel que fa a la mida, sabem que les que pertanyien als jesuïtes de Betlem i que eren situades al costat meridional de la muralla, feien de nord a sud poc més de 27 m.⁶⁸ Més enllà ja se situarien els camps de conreu i, als marges dels camins, uns incipients burgs nascuts a l'entorn de les vies.

El perímetre murat descrit més amunt era vorejat, a l'interior del recinte, per diversos corredors paral·lels a la muralla, que la separaven de la trama urbana i que hi permetien un accés ràpid i la circulació en tot el recorregut. Es tracta dels típics passos de ronda interiors que acostumen a incorporar els recintes murats construïts a partir de mitjan segle XIV, com és el cas de Granollers, i que en termes generals solen tenir unes amplades entorn de 3-7 m. En el nostre cas, la primera referència documental de la seva existència data de 1401, quan és esmentat el corredor

com una de les afrontacions d'un pati de terra,⁶⁹ fet que es repetirà de manera habitual en els documents que tinguin un dels seus límits amb la muralla. Es dóna la circumstància que aquest esment no acostumava a aparèixer en les afrontacions dels edificis que limitaven amb la muralla del segle XIII, fet que podria indicar que en aquell cas potser no hi havia aquest corredor, que, com ja hem dit, sembla més típic dels sistemes defensius baixmedievals. Avui aquest circuit ha quedat fossilitzat en la trama urbana i se n'ha conservat gran part del traçat, amb els anomenats *corredossos*.

La muralla baixmedieval de Granollers disposava de cinc portals que coincidien amb les sortides dels camins rals que passaven per la ciutat. Al segle XVI es va obrir el sisè, anomenat el Portalet, situat al costat meridional de la població. Al llarg de la segona meitat d'aquesta mateixa centúria, es van construir una sèrie de capelles associades a cadascun dels portals i dedicades a diferents sants. Amb el temps, les advocacions d'aquestes capelles van anar prenent importància, fins a substituir les antigues denominacions dels portals i dels carrers que hi menaven, que fins i tot actualment reben el nom de les velles advocacions de les capelles, avui majoritàriament desaparegudes.

Pel que fa a la superposició del nou recinte amb el de la muralla anterior, no disposem de gaires dades, ja que no ha estat possible determinar quin era el traçat del mur defensiu de la ciutat amb anterioritat a 1366. De tota manera entenem, tal com ha convin-

gut també la historiografia que ha tractat el tema, que el perímetre del nou recinte no devia ser gaire diferent de l'anterior i segurament no gaire més gran. L'única zona en què es podria haver ampliat seria pel costat oriental, que sembla menys urbanitzada que la resta, tot i que aquest fet podria correspondre simplement a una impressió basada més en la manca de referències documentals que en evidències certes. En canvi, pel costat sud-oest, just per sota de la sagrera, les excavacions arqueològiques han permès plantejar la hipòtesi que el recinte baixmedieval estigués lleugerament enretirat respecte al primitiu. En aquest sentit, es van documentar estructures tallades per la muralla de 1366 i, per altra banda, en total l'excavació efectuada a la zona sud-oest de la sagrera no s'han trobat restes que poguessin fer pensar que el recinte del final del segle XIII es trobés més al nord de l'actual.

La construcció d'aquest recinte va incidir de manera clara en l'organització urbana de la població, segurament més que no ho va fer la muralla anterior. El traçat del mur va comportar una separació molt evident entre l'interior i l'exterior de la vila. Aquesta diferenciació era reforçada a la banda interior pels corredors, que separaven la muralla dels límits posteriors de les parcel·les urbanes i que servien de pas de ronda a la població. A l'exterior, el conjunt de vall, revall i eres separava físicament la ciutat del medi rural que l'envoltava i fins i tot dels incipients ravals que es començaven a formar a banda i banda dels camins, especialment al carrer de Barcelona i al de Corró.

67 Llibre de ordinacions del consell de la vila de Granollers (1418-1452) pàg. 14.

68 ACA. Monacals. Hisenda. núm. 2564.

69 ACA. Ordes Militars. Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem. Núm. 21 bis.

Al'interior de la població l'estructura urbana bàsica va quedar fixada en els carrers que provenien dels portals i que conflüen a la plaça Major. Es pot parlar de dos eixos principals, un en sentit est-oest i situat a la banda septentrional del nucli, està conformat pels carrers de Caldes i de Sant Roc. Aquesteix presenta, en el tram central, una zona de gran activitat comercial, que correspon a les places de les Olles, dels Cabrits, de l'Oli i del Blat. Un segon eix, en aquest cas en sentit nord-sud, conformat pels carrers de Barcelona i Corró, té com a centre la plaça de la Porxada, i es veurà reforçat, al segle XVI, amb la construcció del Portalet, que reforçarà les connexions amb el sud de la població. La zona de la sagrera manté una dinàmica pròpia, amb una església que va prenent protagonisme (i espai), ja a partir del segle XIV amb la construcció del temple gòtic, primer, i de la rectoria, el campanar i les diverses capelles fondes en els segles següents.

Pel que fa a l'estructura urbana de l'interior de la població, es manté la mateixa que en els segles anteriors. La documentació ens parla de parcel·les allargades, dividides en dos trams, l'un edificat, a la banda del carrer, i l'altre més o menys obert a la part posterior, que és utilitzat com a hort, magatzem, corral o dependència annexa a l'obrador. De fet, documentem en aquest període diversos casos d'ús d'aquests espais lliures darrere les cases com a zones per a activitats artesanals. Seria el cas de l'adoberia d'en Ginebreda, situada darrere les cases del carrer Barcelona i de la plaça de l'Església, de la saboneria d'en Pujalt al carrer de Caldes o les adoberies d'en Reverter al de Sant Roc.

Al centre de la ciutat es manté la zona de porxos que ja s'havia iniciat en el període anterior i que acaba de configurar-se durant els primers anys de funcionament de la nova muralla, de manera que, almenys al començament del segle XVI, entenem que ja estava completament configurada. La utilització dels porxos se circumscriu a unes zones molt determinades de la ciutat, concretament a la façana nord de les places de les Olles, dels Cabrits i, potser, de l'Oli, i a la banda oriental de la plaça del Blat. Queda el dubte sobre la seva presència a la plaça de la Porxada, que ha estat afirmada per alguns autors, i sobre la qual no disposem de dades, ja que en cap dels documents consultats sobre edificis de la plaça en el segle XVI, s'esmenta la presència d'aquests porxos.

L'estudi de la documentació posa en evidència que, durant els segles XV i XVI, i de manera paral·lela al creixement de la ciutat fora muralles, es produeix un increment notable de l'ocupació a l'interior de la població. Això no va comportar, si més no d'una manera generalitzada, l'ocupació dels horts o patis posteriors de les parcel·les. Les excavacions arqueològiques al quadrant sud-oest de Granollers han demostrat que en el segle XVII es construïen els murs que separen aquests horts dels corredors de la muralla, segurament substituint sistemes de tancament més febles d'època anterior.

L'estudi dels edificis actuals també ha demostrat que, especialment al segle XVI i, almenys, fins a mitjan XVII, s'enderroquen i construïen de nou moltes cases de l'interior de

la ciutat. També en aquest moment, s'edifiquen la majoria dels grans casals que encara es conserven a Granollers i que són la plasmació arquitectònica de la prosperitat de la classe dirigent granollerina del moment, normalment d'origen menestral: els Masferrer, els Bruniquer...

EL CREIXEMENT DE GRANOLLERS FORA MURALLES AL SEGLE XVI

Durant els segles XV i XVI, que són els de vigència de la muralla, es va produir un increment notable de la població de Granollers, que va augmentar un 53% entre 1365 i 1553. Aquest fet és degut a l'important creixement econòmic que va viure la ciutat durant els segles XV i XVI, període en el qual es va consolidar com a mercat i centre de proveïment comercial. Aquest increment continuat de la població i de les activitats productives va provocar que, ben aviat, el recinte delimitat el 1366 quedés petit i la ciutat comencés a créixer, de manera decidida, fora muralles.

La primera referència documental que parla de cases situades fora de les muralles de Granollers és del 2 d'agost de 1378, quan Bernat Vilar, rector de Sant Andreu de Castellcir, estableix a Simó Riba una casa situada fora del portal de Barcelona.⁷⁰ Es tracta d'un establiment dut a terme gairebé immediatament després de la construcció del nou recinte baixmedieval. Sabem, per tant, que en aquest moment ja hi havia cases als costats del camí ral que portava a Barcelona. No ens consta la data de construcció d'aquests edificis, però és perfectament possible que

corresponguin a un petit raval que no va ser inclòs en el programa defensiu del recinte de finals del segle XIV. Respecte a l'altre costat de la població, als marges del carrer Corró, tenim notícies d'edificacions des del 1446.⁷¹

En termes generals, podem parlar de dos grans sectors pel que fa a la promoció del creixement urbà de la ciutat de Granollers fora del nucli murat baixmedieval. En primer lloc, tenim la de caràcter públic, liderada per l'Ajuntament, i que està relativament ben documentada per al segle XVI. En segon lloc, hi ha la promoció de caràcter privat, de la qual tenim algunes referències més disperses, però suficients per assolir una idea general de com es va desenvolupar el procés.

La promoció pública

Durant el segle XVI (no sabem si també abans, ja que no disposem de documentació anterior) les autoritats municipals granollerines endeguen una sèrie de mesures tendents a la promoció de la construcció d'habitatges fora del recinte murat. El sistema utilitzat era similar al de les promocions privades i consistia en la parcel·lació dels espais de titularitat pública, que quedaven a disposició dels particulars per al seu establiment amb l'obligació de construir-hi cases. Sabem que, durant el segle XVI, la disponibilitat de sòl públic, almenys en zones properes al nucli, es circumscriu a dos grans espais, en

els quals es va concentrar l'actuació municipal: la zona del vall, revall i eres perimetrals i les propietats de l'Hospital dels Pobres, situades al marge occidental del carrer de Corró.

La urbanització del fossat

El govern municipal exercia un control directe sobre una franja entorn de la muralla que comprenia el vall, el revall i les eres que se situaven a continuació. Durant tot el segle XVI, el fossat es manté en funcionament i, en la documentació municipal, trobem continuades referències a la seva neteja.⁷² Queda clar també que, en aquest moment, el vall s'utilitza com a zona de circulació i evacuació de les aigües brutes de la ciutat mitjançant una claveguera o canal de desguàs que es devia trobar a l'interior.⁷³

Sembla que el contravall va ser un dels primers espais defensius que es van començar a reblir. El 1440 Joan Bruniquer demana i obté del consell municipal permís per «replir o fer replir lo reraval davant la sua era e anadir-lo a la dita sua era tant com sia necessari en aquella emperò que la dita era romanga per camí públich que tot hom ne pusque passa axí com fan ara».⁷⁴ És probable, per tant, que al llarg del segle XVI i la primera meitat del XVII, una part d'aquests revalls es reblís, i s'afegís a les eres, que van veure ampliada la seva superfície en direcció a la muralla. En aquest sentit, el 25 de març de 1555, el Consell

dóna poder als jurats per estudiar la petició d'un particular per fer una paret al vall davant la seva era per tal de protegir el marge.⁷⁵ En aquest cas també, l'era arribava fins al vall, fet que implica l'amortització prèvia del contravall.

És sobre aquest espai que les autoritats municipals comencen a actuar, almenys, a partir de mitjan segle XVI, per tal de fomentar-ne la urbanització. Ens consta que ja l'any 1525 es començava a planejar la parcel·lació de la zona situada entre el vall i el camí. El 20 de gener d'aquell any, Pere Pujalt, mercader, Gabriel Batlle, sastre, Pere Roure, teixidor de llana, i Joan Solà, sastre, exposen que la Universitat de la vila de Granollers posseeix en franc alou una peça de terra fora de les muralles de la vila al costat del portal de Barcelona a la banda oriental. Aquest espai afronta pel nord i per l'est amb el vall, mentre que per la banda meridional i occidental afronta amb vies públiques.⁷⁶ El mateix document especifica que en aquesta peça de terra es poden construir cases i s'indiquen les mides de les parcel·les en què es pretén dividir: 8,5 x 12,6 m. A partir de les afrontacions veiem que aquesta parcel·lació afecta l'espai del contravall i de les eres que es trobaven entre el vall i el camí. Aquest mateix sistema està documentat a l'altre costat de la població, a tocar del portal del carrer Corró i també amb anterioritat a mitjan segle XVI.⁷⁷

71 AHS. Fons Duran del Pedregar SGF 61/2-13.

72 En aquest sentit, el consell municipal arrenda periòdicament el dret de recollir i aprofitar els fems del fossat de la vila (AMGr. Economia, segles XV-XVI, Clavaris).

73 AMGr. Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572, fol. 3r.

74 AMGr. Llibre del consell 1436-1448, fol. 29r.

75 AMGr. Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572, fol. 3r.

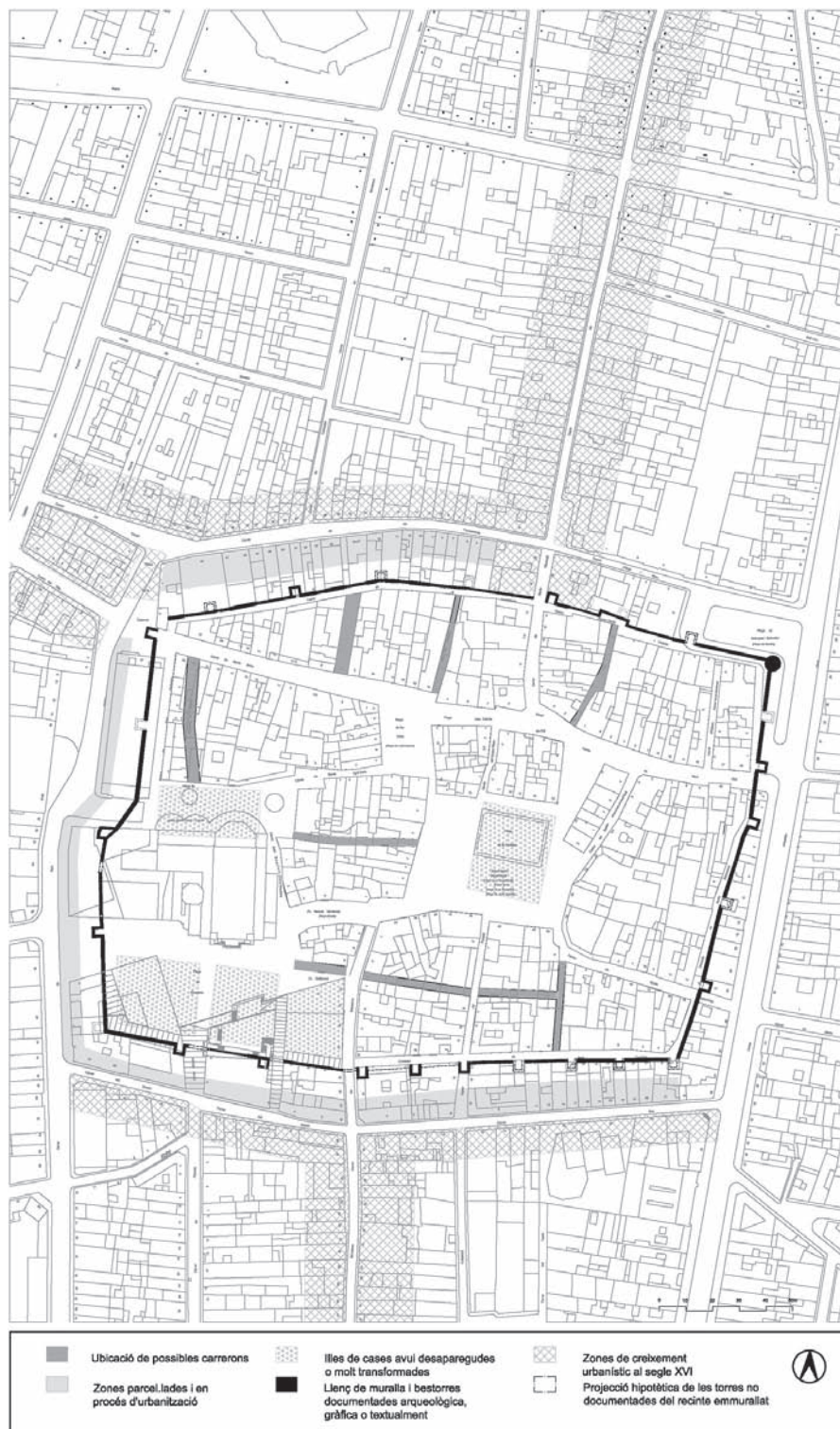
76 AMGr. Col·lecció de pergamins, núm. 380.

77 AMGr. Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572, fol. 38.

Coneixem una mica la història de la urbanització d'aquesta peça de terra parcel·lada el 1525, ja que sabem que el 1555 ja s'estava edificant en el tram més occidental, proper al portal de Barcelona. El 28 de maig d'aquell any, els síndics de la vila estableixen a Gabriel Angelet, corder, un tros de terra situat fora les muralles de la ciutat, al costat del portal de Barcelona, en el qual hi havia cases construïdes i altres en construcció.⁷⁸ Aquesta peça afronta pel nord amb el vall, pel sud i l'oest amb camins (segurament el carrer de Barcelona i el carrer Nou o el seu precedent) i per l'est amb un altre pati («in alio honore sive patio vestro infrascripto»). En el mateix document Gabriel Angelet rep l'establiment dels dos patis situats a continuació del primer en direcció est, que en aquell moment no eren encara construïts i que completaven l'antiga peça de terra de propietat municipal.⁷⁹ Així doncs, a mitjan segle XVI s'estan construint cases en aquest espai, que és de reduïdes dimensions (poc més de 12 m de llargada), situat entre el vall i el carrer. Pel que fa al tipus de casa que s'hi podria estar edificant, amb aquestes dimensions de parcel·la el més lògic és pensar en edificis de dues crugies paral·leles sense hort posterior (ja que a la part del darrere hi hauria el vall) o bé d'una sola crugia amb un pati o hort lateral.

Sabem que el municipi va continuar posant a subhasta aquests espais en diferents punts de la ciutat al llarg del segle XVI. El 16 de novembre de 1561, el Consell va autoritzar els jurats a establir a les persones que creguessin oportú «tot lo revall qui és de l'ort de

Plànol on se situen les zones de creixement urbà de Granollers al segle XVI a partir del recinte de la muralla de finals del segle XIV. (La documentació de base és la cartografia del parcel·lari cadastral facilitada per l'Ajuntament de Granollers, modificada per Sacramento Castillo, Centum.)

78 «[...] quoddam spacium terre extra menia dicte ville, in latere portalis Barchinone dicte ville, vallo mediante scitum, in quo partim sunt domos iam constructe, et partim in eo sunt construende».

79 AMGr. Col·lecció de pergamins. núm. 437.

la casa qui era de Francesch Leotart fins al portal de Caldes».⁸⁰ Pocs anys més tard, el 1564, el consell autoritza l'establiment de patis a totes dues bandes del revall que hi ha a cada costat del portal de Caldes i entre aquest i el de Barcelona.⁸¹ Malgrat tot, no sabem si es van arribar a construir cases en aquestes parcel·les, que eren, per definició, de petites dimensions. En tot cas, en els comptes del clavari de 1602, queda constància que l'Ajuntament rep censos de diverses persones per cases situades fora del portal de Barcelona, també al carrer Corró o al revall de la vila,⁸² fet que indica que almenys una part d'aquests espais, segurament pocs, ja s'havien edificat al començament del segle XVII.

El pas següent en el procés va ser l'ocupació del vall pròpiament dit, que hem vist amb anterioritat que tot al llarg del segle XVI encara es trobava en ple funcionament. De tota manera, ja en aquest moment es van portar a terme les primeres construccions en aquesta zona del recinte. Un cas paradigmàtic d'aquesta actuació el tenim l'any 1557, quan el consell promou la construcció de dues cases sobre el vall, sempre que els nous edificis no comportin l'obertura de forats de cap mena a la muralla i es construeixi sota les cases una volta que permeti la circulació d'aigües i el funcionament normal del fossat.⁸³

De tota manera, i malgrat aquest exemple primerenc, les excavacions

arqueològiques fetes en diversos trams del fossat de Granollers han posat de manifest que l'ocupació massiva no es va produir fins a les primeres dècades del segle XVII, un cop va quedar fora d'ús i se'n va completar el rebliment.

La urbanització dels terrenys de l'Hospital

Un altre indret en què es va desenvolupar l'activitat promotora de l'Ajuntament de Granollers va ser els terrenys que l'Hospital dels Pobres tenia a la banda occidental del carrer Corró, entre els edificis sanitaris i la muralla de la ciutat i que l'any 1521 van passar, juntament amb l'administració de l'Hospital, a ser controlats per la Universitat de Granollers. Les dificultats econòmiques que passava la institució assistencial, i que ja van ser la causa per la qual la seva administració va passar a mans públiques, són el motiu al·legat per les autoritats per parcel·lar i establir en diferents fases les propietats que l'Hospital tenia a l'entorn immediat de les seves edificacions. Aquests terrenys es van dividir en diverses parcel·les que es van establir a particulars, que hi van construir cases de cos amb jardí posterior.⁸⁴

La promoció privada

A banda de les promocions d'iniciativa municipal, que van tenir un desenvolupament limitat a causa de la manca de sòl públic disponible, es

detecten en la documentació escrita una sèrie de processos d'urbanització dels espais situats immediatament a l'entorn de la muralla de la ciutat. Aquestes iniciatives afecten en primer terme els terrenys situats a banda i banda de les principals vies de comunicació que parteixen de Granollers (carrer Corró i Barcelona fonamentalment, però també l'inici del carrer de Caldes). D'altra banda, també es comença la urbanització, d'una manera més o menys intensa segons els casos, de la primera corona de carrers al nord i al sud del recinte medieval: Travesseres i carrer Nou fonamentalment. No tenim notícies sobre el que passa als costats oriental i occidental del perímetre, però fa la impressió que aquests espais, per diferents motius, s'urbanitzaran molt més tard.

L'espai més densament urbanitzat sembla que és el costat septentrional de la població. En primer terme, el carrer Corró presenta edificis atribuïbles a aquest període (segle XVI) almenys fins al núm. 71, tot i que possiblement es podria perllongar fins al 107, que es troba a més de 300 m al nord de la muralla. Malgrat que, amb tota seguretat, hi havia trams sense edificar, es tracta d'un increment considerable de la superfície urbanitzable. Sabem que el primer tram del costat occidental, fins a la zona ocupada pels edificis de l'Hospital, va ser urbanitzada per iniciativa pública, mentre que el mateix tram a la banda oriental va quedar sense edifi-

80 AMGr. *Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572*, fol. 101v.

81 AMGr. *Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572*, fol. 129r.

82 AMGr. *Clavariats segle XVII*. caixa 1104. Comptes del Clavari de l'any 1602.

83 AMGr. *Llibre de Deliberacions del Consell 1555-1572*, fol. 38.

84 Vegeu en aquest sentit, més amunt, l'apartat sobre el creixement fora muralles del capitol dedicat al carrer de Corró.

car, ja que aquesta zona corresponia als terrenys del convent de Sant Francesc, fundat el 1578.⁸⁵ De l'Hospital cap al nord, es documenten diversos edificis amb elements arquitectònics o fins i tot amb llindes datades al llarg del segle XVI que testimonien el creixement de la ciutat cap a aquesta banda durant aquella centúria. Tot i que només s'ha pogut estudiar en un petit sector situat davant els edificis de l'Hospital, sembla clar que el sistema de parcel·lació utilitzat és el de cases de cos, amb hort a la banda posterior, que ja hem dit que és el que es generalitza durant aquest període.

Paral·lelament, es comença a urbanitzar el tram situat al nord de l'actual carrer de les Travesseres, mentre que a la banda meridional es trobaven el vall i revall de la muralla, sota jurisdicció municipal i en ple procés de parcel·lació i establiment. En aquest punt sí que hem detectat una actuació privada d'una certa entitat, que promou la urbanització de tot el tram de carrer de les Travesseres que va des del portal de Caldes fins a l'actual carrer Catalunya, amb un total de deu parcel·les organitzades segons el sistema habitual (casa de cos a la banda davantera i pati o hort a la posterior). A banda, el mateix promotor, membre de la família Bruniquer, promou la urbanització, mitjançant l'establiment directe en aquest cas, dels terrenys que té a la banda septentrional del camí de Caldes, fora les

muralls de la ciutat, i que d'alguna manera representen la continuació vers l'oest de la urbanització que ell mateix fa del tram inicial del carrer de les Travesseres.

Pel que fa a la banda meridional de la població, les dades de què disposem són més esparses. Sabem que durant el segle XVI es construeixen cases al llarg del carrer Barcelona, almenys fins al núm. 52, on es troba el darrer edifici que actualment encara conserva elements arquitectònics d'aquesta època. Les referències que tenim per la documentació escrita sobre els edificis construïts en aquest espai ens parlen del mateix model que hem vist anteriorment al carrer Corró i al de les Travesseres: parcel·les estretes i allargades que a la banda de davant presenten una casa de cos i a la de darrere un pati o hort.

BIBLIOGRAFIA

- ALSINA, C.; FELIU, G.; MARQUET, L. (1996): *Diccionari de mesures catalanes*. Barcelona, Curial.
- ALTURO, J. (1985): *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200. Aproximació històrica lingüística*. Barcelona. Fundació Noguera. 3 vol.
- AMADOR, A.; OLIVER, J. (1998): «El patrimoni documental vallesà. Els pergamins més antics de la biblioteca Can Pedrals de Granollers (segles XII-XIII)». *Actes de les Jornades de Joves Medievalistes del Vallès*. Barcelona, UAB.
- ATLES (2004): *Atles d'arqueologia urbana de Granollers*. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- BALDOMÀ, M. (1996): «Estudi històric i arqueològic de can Pedrals, Granollers». *Quaderns Científics i Tècnics*, 8. Barcelona, pàg. 183-205.
- DANTÍ, J. (2001): «Granollers, una vila amb places i porxos». *Lauro*, 21. Granollers, pàg. 16-25.
- DANTÍ, J. (2003): «La vila de Granollers». *L'Art Gòtic a Catalunya*. Vol III: Dels palaus a les masies. Barcelona, pàg. 113-114.
- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep; FERNÁNDEZ TRABAL, Joan (1989): *Inventari dels pergamins del fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat*. Barcelona, Fundació Noguera. 2 vol.
- FONT RIUS, J. M. (1969): *Cartas de població y franquicia de Cataluña*. Madrid-Barcelona.
- GONZÁLEZ, R.; MERCADO, M.; ROJAS, T.; CANTARELL, C.; ENRICH, A. (2007): «L'adoberia de can Ginebreda. Un exemple d'arqueologia industrial a Granollers». *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Sabadell 18-21 de maig de 2006. Barcelona.
- Llibre de ordinacions del consell de la vila de Granollers (1418-1452)*. Granollers, 1932 (Biblioteca Granollerina, 2).
- MARTIN, A. (2004): «Intervencions arqueològiques al Pati de la Rectoria 2000-2001 (Granollers, Vallès Occidental)». *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*. La Garriga, 29 i 30 de novembre i 1 de desembre de 2001. Barcelona, pàg. 575-598.
- MERCAT (2003): *El Mercat Central (Sabadell, Vallès Occidental)*. Sabadell, Ajuntament.
- MORENO, I. (2003): *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça de l'Església*. Granollers (Vallès Oriental). Inèdit.
- MUNTAL, J. (2001): «De vil·la a vila: patrimoni històric a Granollers». Dins: *Granollers, espai, temps...* Granollers, pàg. 13-18.
- RIUS SERRA, J. (1945-47): *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona. 3 vol.
- SUNYOL, M. (1993): «Intervenció arqueològica al subsòl del campanar de l'església de sant Esteve de Granollers». *Lauro*, 5. Granollers, pàg. 13-15.
- VILAGINÉS, J. (2001): *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII)*. Barcelona.